

JÁNOSI CSONGOR

ROMÁNIAI REFORMÁTUS ELIT A HATALOM SZOLGÁLATÁBAN

HÍRSZERZÉS, POZITÍV BEFOLYÁSOLÁS, KAPCSOLATÉPÍTÉS
A PROTESTÁNS VILÁGSZERVEZETEK ÉRTEKEZLETEIN
AZ 1960-AS ÉVEKBEN

Az 1948. évi politikai hatalomátvételt követően fennállásáig a kommunista rendszer a Romániai Református Egyházat, kettős kisebbségi helyzetéből adódóan, mindvégig nemzetbiztonsági kérdésként kezelte. Ez a kimondott-kimondatlan szemlélet nyomon követhető az egyház külföldi kapcsolatainak ötvenes és hatvanas évekbeli evolúciójában is. A szigorúan vett *túlélés* mellett ugyanakkor a hidegháborús politikai megoszlást követő nemzetközi egyházi tevékenység – mely morális értékekre hivatkozva olyan diplomáciai üzeneteket fogalmazott meg, amelyek oldották a nemzetközi feszültséget – néhány évre lehetővé tette, hogy a református egyház moderátori szerephez jusson a nyugati kereszténység és az *ateista*, de valójában ortodox pártállami struktúrák között. A román és a magyar állambiztonsági iratanyagok alapján Búthi Sándor nagyváradai püspök hivatalos minőségben 1959–1967 között legalább 18 nemzetközi egyházi értekezleten vett részt, ahol klasszikus diplomáciai feladatokat látott el: reprezentált, megfigyelt és tárgyalt.

E tanulmány vitaindító jellegű. Kimondott szakirodalom hiányában, a protestáns egyházi kapcsolatok nemzetközi hátterének összegzése, a romániai református egyház korabeli külkapcsolatainak körvonalazása, és a püspök *közvetítői* szerepkörének leírása tűnt célravezetőnek.

A református egyházi kapcsolatok nemzetközi háttere

A különböző protestáns felekezetek a történelmi fejlődés, valamint az egyházi hierarchiáról alkotott nézeteik sajátossága folytán évszázadokon keresztül különálló egységekként működtek mind nemzetközi, mind nemzeti vonatkozásban.¹ A Református Világszövetség (RVSZ) megalakítása egyrészt a brit, másrészt az amerikai presbiteriánus egyházakhoz kötődik.² Megalapítását

¹ L.: az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának [a továbbiakban: ÁBTL] iratanyagát, ÁBTL 3.1.5. O-13586/1 (Objektum-dosszié: Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása), 216. f.

² MATEUS, Odair Pedroso: *The World Alliance of Reformed Churches and the Modern Ecumenical Movement. A Selected Chronological, Annotated Bibliography (1863–2004)*,

1875-ben határozták el egy Londonban megtartott konferencián, ahol a 12 különböző országból egybegyűlt küldöttek elfogadták az alapítási tervezetet és megegyeztek, hogy a többi református és presbiteriánus egyháznak is küldenek meghívót a nagygyűlésre. Erre 1877. július 3-án Edinburghban került sor. 25 ország 43 egyházából 220 hivatalos képviselő és 80 megfigyelő jelent meg.³

Kezdetben az RVSZ-nek nem volt merev organizációja. Csak 1888-ban, a negyedik nagygyűlésen választottak először elnököt, főtitkárt és egy észak-amerikai titkárt, akik ezt a tisztséget a következő nagygyűlésig viselték. A koordinációért a folytonosan változó számarányú végrehajtó bizottság felelt, amely a két nagygyűlés közötti időszakban évenként ült össze.⁴ Már a harmadik nagygyűlésen tisztázták, hogy a szövetség nem kíván a tagegyházak belügyeibe beavatkozni és nem válik fellebbezési bírósággá, amelynek a tagegyházak felett is hatalma lenne. Ettől kezdve közös politikát dolgozhattak ki, eloszthatták egymás között a missziói munkaterületeket, és lehetségessé vált a vélemények szabad kicserélése a közös hitvallási hagyományok keretein belül. Bár fennállása első pillanatától túlsúlyban voltak benne az angolul beszélő világ presbiteriánus egyházai, mégis erőteljes munkát fejtettek ki azért, hogy hangsúlyozzák: az RVSZ az egész világra kiterjedő szövetség. Két irányban is folyt ez a kiterjesztés, egyrészt az európai kontinens felé, másrészt a külmisszióban. Egészen a második világháborúig az RVSZ 15 nagygyűlése Nagy-Britanniában és az Amerikai Egyesült Államokban volt. 1948-ban született meg az a jelentős határozat, hogy a 16. nagygyűlést Genfben kell megtartani, és a szövetség székhelyét is át kell tenni Edinburghból Genfbe, amely időközben már az Egyházak Világtanácsa és más egyházi szervezetek központja is lett.⁵ Az 1964. augusztusi frankfurti 19. nagygyűlésen tagegyházainak száma már 95-re emelkedett, ebből 55 színes egyház volt, és főleg afrikai, ázsiai és latin-amerikai egyházakból állt.⁶ A szervezet ötvenes-hatvanas évekbeli működését nagyban meghatározta főtitkára, Marcel Pradervand svájci lelkész.⁷

WARC, Geneva, 2005; PRADERVAND, Marcel: *Century of Service. History of the World Alliance of Reformed Churches, 1875–1975*, St. Andrews Press, Edinburgh, 1975.

³ ÁBTL 3.1.5. O-13586/1, 229. f.

⁴ Uo., 232. f.

⁵ Uo., 229–230. f.

⁶ Uo., 161–162. f.; World Alliance of Reformed Churches: 19th General Council, Frankfurt, West Germany, 1964, *Reformed and Presbyterian World*, vol. 28 (1964), 97–173. p.

⁷ Marcel Pradervand (1905–1983) svájci lelkész. Londoni lelkészi szolgálata után, 1948-ban Genfbe költözött, ahol az EVT, majd 1954-től az RVSZ kereteiben működött. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a (Objektum-dosszié: Keresztény Békekonferencia), 137. f.; ÁBTL 3.1.5. O-13603 (Objektum-dosszié: Külföldi protestáns szervezetek leleplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése), 200. f.; Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității [a Szekuritáte Irattárát

Az RVSZ sohasem kísérelte meg, hogy szervezetileg is kiépüljön, hogy az egyházak közötti kapcsolatban uralkodó szerepet játsszon. Ezt anyagi elátottsága sem tette lehetővé, másrészt tagegyházai úgyszólván mindenütt kisebbségben voltak és így a legnagyobb ellenállást fejtették ki az egységtörekvésekkel szemben. Mindamellet, hogy szorosabb együttműködést és jobb megértést hozott létre a tagegyházai között, csupán olyan speciális és gondosan mérlegelt szolgálatok elvégzésére vállalkozott, amelyeket az ökumenikus mozgalomban más testület nem vállalt. Megkísérelte, hogy jobb kapcsolatokat létesítsen a református tradíció két szárnya, az európai kontinensen lévő református egyházak és az angolul beszélő világ presbiteriánus egyházai között. Igen fontos szolgálata volt sajtótájékoztatója, melynek révén a nagyobb egyházak előtt megismertették a kisebb vagy kisebbségben lévő egyházak esetleges szükségseit. Célkitűzései között ott szerepelt a református hagyomány tervszerű tanulmányozása, tagegyházait úgy akarta az egyetemes keresztyén tradícióhoz közelebb vinni, hogy közben saját lelki örökségüket tudatosabbá tette bennük. Az RVSZ volt az első hitvallásos szövetség, és ilyen minőségben az Egyházak Világtanácsa előfutárának tekinthető.⁸

Már 1910-ben Edinburghban megkezdődött az egyházi szervezetek nemzetközi újjászervezése. Ebben az évben tartották meg a nemzetközi missziók első nagyszabású értekezletét. Az értekezlet után a protestáns egyházak három irányba szerveződtek: Nemzetközi Missziói Tanács, Hit és Egyház Szervezet, Gyakorlati Kereszténység.⁹ A két utóbbi irányzat 1948 augusztusában az amszterdami protestáns világtanácsos kongresszuson létrehozta az Egyházak Világtanácsát (EVT), az ökumenikus egyházi mozgalom és csaknem valamennyi nem katolikus keresztyén felekezet nemzetközi csúcsszervét.¹⁰

A folyamatos csatlakozás következtében a hatvanas évek elejére körülbelül 200 nemzeti egyház tartozott hozzá. Tagjai sorába tartoztak ugyanakkor az RVSZ mellett olyan önálló nemzetközi szervezetek, mint a Lutheránus, Baptista, Metodista, Kongregacionista és Mennonita Világszövetség, az Üdvhadsereg és egy sor szakosított szervezet. Az EVT 5-6 évente tartotta közgyűléseit, ahol döntött a legfontosabb kérdésekben és megválasztotta az új tisztviselőit. Működése 1948–1966 között egybeforrnt Willem Adolph Visser't

Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára, a továbbiakban: ACNSAS], fond Serviciul de Informații Externe [Külső Hírszerző Szolgálat fondanyaga, a továbbiakban: fond SIE], 1628/1 számú mikrofilm [a továbbiakban sz. m.], 173. f.

⁸ ÁBTL 3.1.5. O-13586/1, 219. és 229–231. f.

⁹ ÁBTL 3.1.5. O-13586/2, 112. f.

¹⁰ *And so set up signs... The World Council of Churches' first 40 years*, WCC Publications, Geneva, 1988; *Commemorating Amsterdam 1948: 40 years of the World Council of Churches*, WCC Publications, Geneva, 1988.

Hooft főtitkárral.¹¹ Szerteágazó tevékenységét az EVT a genfi központban működő öt osztályon keresztül folytatta, melyek közül a kommunista állambiztonságokat különösen a tudományos kutató osztály érdekelte, amely az egységmunka részére képezett kádereket a világ minden részéből, továbbá az az egyházközi segély- és menekültszolgálat, amely a gyanú szerint információszerző és propagandamunkára használta fel a segélyügyletek bonyolításából adódó lehetőségeket.¹² 1961-ben Új-Delhiben, az EVT harmadik ülésén sor került a Nemzetközi Missziói Tanács, továbbá az orosz ortodox és más pravoszláv egyházak felvételére, s ezt követően az EVT-t „protestáns Vatikánként” is emlegették.¹³

Az egyházak nemzetközi kapcsolatait 1948–1958 között az jellemezte, hogy lényegében minden nemzetközi egyházi szervezet nyugati vezetés alatt állt. Ennek ellenére az ökumenikus munkában, sok esetben egymástól elszigetelten ugyan, de Csehszlovákia és Magyarország rendszeresen képviseltette magát. Ez azt is jelentette, hogy súlytalanságuk miatt politikai állásfoglalások – például a koreai kérdés – esetében *tehetetlenül* asszisztáltak.¹⁴

Kelet-közép-európai szempontból 1958-tól változott a helyzet. Egyrészt színre léptek a különböző nemzetközi egyházi szervezetekben az orosz, a román és a bolgár ortodox egyházak. Másrészt, a Csehszlovákiai Egyházak Ökumenikus Tanácsa 1957. decemberi ülését követően – ahol javasolták egy ökumenikus nagygyűlés összehívását, mely „keresztyén szempontból tárgyalná a háború és béke problémáját az atomkorszakban”¹⁵ –, 1958-ban megindult a Prágai Keresztyén Békekonferencia mozgalma,¹⁶ amely a szocialista országok egyházait egyesítette érintkezésükben a Nyugattal. A köztudatba KBK-ként bevonuló szervezet mindamelllett, hogy a kommunista külpolitikai irányvonalat képviselte, kísérletet tett az EVT monopóliumának megtörésére is. Mozgékony erőnek bizonyult az egyes nyugati egyházi csoportok és különálló személyek befolyásolására, de kellő vonzerőt gyakorolt a szétszórt nyugati *haladó* egyházi erőkre is.¹⁷

A prágai békekonferenciát 1961-től csúciszervi szintre emelték, és az ekkor tartott I. Keresztyén Békevilággyűlés tekintélyes nemzetközi összejövetel

¹¹ Willem Adolph Visser't Hooft (1900–1985) holland teológus, 1948–1966 között az EVT főtitkára. ÁBTL 3.1.5. O-13603, 196. f.; L. továbbá: GÉRARD, François C.: *The Future of the Church. The Theology of Renewal of Willem Adolf Visser't Hooft*, Pickwick Press, Pittsburgh, 1974; VAN DER BENT, Ans Joachim: *Willem Adolf Visser't Hooft (1900–1985). Fisherman of the Ecumenical Movement*, WCC Publications, Geneva, 2000.

¹² ÁBTL 3.1.5. O-13586/1, 218. f.

¹³ ÁBTL 3.1.5. O-13603/1, 2–28., 41–47. és 120. f.

¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 25. f.

¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a, 228. f.

¹⁶ *Task and Witness. Christian Peace Conference, Prague, June 1-4, 1958*, Ecumenical Institute of the Comenius Faculty, Prague, 1958.

¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 25. f.

munkálataiként folyt le. Ettől kezdve a „vörös Ökumenét” már a Nyugat sem gondolta ideiglenes jelenségnek, és a továbbiakban komolyan vette. Az EVT bár a nyilvánosság előtt tartózkodott és kerülte a nyílt támadást, a színpalak mögött minden lehetséges eszközzel igyekezett a KBK működését leszorítani az európai és elsősorban a kommunista országok területére. Nyomást gyakoroltak a nevesebb egyházi személyiségekre, hogy szakítsanak a mozgalommal, és a KBK kezdeti afrikai sikereit az EVT valamennyi afrikai egyházi vezetőhöz küldött levele, majd a beutazási vízumok megtagadása, a későbbiekben pedig a regionális bizottságok bomlasztása és a hangulatkeltés a hazai egyházakban vetette hátra. Visser't Hooft főtitkár nyíltan ki mondta: ha a szocialista országok egyházainak szerve kíván lenni a KBK, akkor ehhez ők még pénzügyi segítséget is hajlandók adni. Megkérdőjelezték a mozgalom létjogosultságát is. A KBK megkerülésével megkísérelték a kapcsolatteremtést a tekintélyes keleti egyházakkal, majd ennek alapján azzal érveltek, hogy a mozgalomra nincs szükség. A hatvanas években az EVT az egyik legfiatalabb regionális szervén át, az 1959 januárjában a dániai Nyborgban életre hívott, nyugatnémet befolyás alatt álló, Glen Garfield Williams főtitkár¹⁸ vezette Európai Egyházak Konferenciájával (EEK) megkísérelte a KBK ellehetetlenítését is, sikertelenül.¹⁹ Mindezen túlmenően a KBK rendezvényei során mindig számíthatott a pillanatnyi hidegháborús barométer után igazodó nyugati fél általános²⁰ és politikai támadásaira,²¹ bomlasztási kísérleteire.²²

¹⁸ Glen Garfield Williams (1923–1994) angol baptista lelkész. 1959–1968 között az EEK vezetése mellett az EVT egyházközi segély- és menekültszolgálatának európai segélytitkára. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a, 44. f.; ÁBTL 3.1.5. O-13603, 24. f.

¹⁹ Az EEK legfontosabb és legaktívabb szerve az Információs Munkaközösség volt, amely igyekezett hálózatot kiépíteni a nemzeti tagegyházakban s ily módon egyházi, politikai és gazdasági információkat gyűjteni. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 26–28. f.

²⁰ Ellenséges véleményhangoztatás: „a KBK-ra nincs szükség, mert az EVT egyes szervei a békekonferencia által igényelt politikai állásfoglalásokat sokkal gyorsabban, »tárgyilagósbabban« elvégzik”; „a KBK a Szovjetunió külpolitikai szócsove”, mely „csak a nyugatiakat kritizálja és a Kelettel szemben nem tesz semmi mást, csak helyeslő megnyilatkozást”; „a KBK nem hivatalos egyházi képviselőket foglal magába, tehát erkölcsi tekintélye és értéke csekély”. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 29–30. f.

²¹ Politikai támadások: „a német kérdés hidegháborús szellemű tárgyalása, az NDK elleni támadásokkal”; a Szovjetunió a népi demokráciák gyarmatosítója; katonai erejének elítélése: „a Szovjetunió veszélyezteti a világot”, „a feszültség oka a kommunizmus” stb. Uo., 30. f.

²² Nyugati kijelentések, mint például: „a Békevilággyűlésen nincs demokrácia, minden irányított, a határozatok, döntések előre készülnek, a résztvevők nem befolyásolhatják azok alakulását”. Nyugati megosztáskeltés vádja: az egyes delegációkon belül kiemelt személyek és azoknak a többiek ellen hangolása, de ide tartozott az egyes delegációk egymás elleni hangolása is (cseheket a magyarok ellen és fordítva, vagy mindkettőt a Szovjetunió ellen). Uo., 30–31. f.

A KBK működését *belső* nehézségek is gyengítették. A mozgalomnak irányt adó vezetőség 1968-ig Josef Lukl Hromádka teológiai professzor²³ köré szervezve cseh monopólium volt. Ez a körülmény az 1958-as nemzetközi és ökumenikus viszonyokra épült, amelyek az elkövetkezendő években alapvetően megváltoztak, és különösen a magyar protestáns elit kérdőjelezte meg egyre inkább a KBK cseh vezetőségét, mely nem akarta levonni a következtetéseket.²⁴ Ezen túlmenően a mozgalomban a vezető munkatársaknak a munkához fel kellett nőniük és vezetői tapasztalatokat kellett szerezniük. Hamar fény derült arra is, hogy hiányos a szocialista országok egyházai között a koordináció és az együttműködés, s hogy egyes delegációk eltérő instrukciókkal érkeztek a konferenciákra. Sok bizonytalanság származott abból is, hogy a kezdeti időszakban az anyagi bázis sem volt kellőképpen biztosított,²⁵ bár ez a hatvanas évek közepére rendeződött.²⁶

A *mozgalom* mindennek ellenére a hatvanas évek első felében fokozatosan erősödött. Regionális szervezetei jöttek létre több nyugati államban. Itt a KBK az egyszerű lelkészeket érte el, elsősorban olyanokat, akik addig nem vettek részt ökumenikus munkában. Kihasznlta az EVT gyenge pontját, azt, hogy ott jórészt csak vezető egyházi emberek ügye maradt az ökumenikus mozgalom. Fejlődésének másik jelentős oka az volt, hogy a tanulmányi munka szintjén, mely sokakat érdeklő kérdésekről folyt – grammatikai kérdés, német kérdés, hidegháború –, számos tekintélyesnek tartott nyugati teológust magához tudott kapcsolni. A KBK tekintélyét növelte, hogy a békés egymás mellett élés nemzetközi programja és az enyhülés légköre arra készítette még a *legreakciósabb* egyházi vezetőket is, hogy kapcsolatokat keressenek a szocialista országok egyházaival, és a mozgalom rendezvényei – a hírszerzés mellett – erre is jó lehetőségeket biztosítottak.²⁷

Kommunista szemszögből *egyértelmű* volt, hogy a protestáns világszervezetek létrehozásának, működtetésének célja nem lehet más, mint az, hogy a nyugati egyházakkal érdekközösségben lévő tőkécsoportok politikai célkitűzéseit az egyházi lehetőségek felhasználásával segítsék. Miután a tevékenységük egyik fő irányzata az volt, hogy befolyásukat kiterjesszék a

²³ Josef Lukl Hromádka (1889–1969), működéséről L.: OPOČENSKÝ, Milan (ed.): *From the Reformation to Tomorrow. In memory and Appreciation of Josef L. Hromádka (1889–1969)*, WARC, Geneva, 1999; BOCK, Paul: *Protestantism in Czechoslovakia and Poland*, In: RAMET, Petra Sabrina (ed.): *Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia. The Communist and Postcommunist Eras*, Duke University Press, Durham–London, 1992, 81–87. p.; STAAAR, Richard Felix: *Foreign Policies of the Soviet Union*, Hoover Institution Press, Stanford University, 1991, 79–88. p.

²⁴ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 87–88. f.

²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 31. f.

²⁶ Lásd a KBK költségvetési előirányzatát 1967-re, mely tartalmazza az 1965. és 1966. évi költségeket és bevételeket is. ÁBTL 3.1.5. O-13652/2b, 27. f.

²⁷ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 27. f.

szocialista országokra, az ottani egyházakra, lelkészekre és hívekre, ennek feltételévé vált, hogy vezetőszerveikbe *demokratikusan* helyet adjanak ezen országok képviselőinek, köztük olyanoknak is, akik hazájuk politikai érdekei következtében szemben álltak, vagy szembeállíthatók voltak a Nyugatot kiszolgáló egyházpolitikai törekvésekkel. „Ennek következtében – fokozatosan kiszélesíthető – támadási bázis alakult ki, az amerikai-nyugatnémet reakciósabb irányítási törekvések bomlasztására.”²⁸ A helyadást hasonló módon vizsgozták a KBK vezetőszerveiben is. Mindkét fél nagyon ügyelt arra, hogy házon belül a döntéshozatalt az ellenfél ne befolyásolhassa.

Egyrészt tehát az EVT és tagszervezetei, másrészt a KBK biztosította rendezvényeivel, értekezleteivel azt a nemzetközi színteret, ahol a politikai megoszlást követve a Romániai Református Egyház, a Román Ortodox Egyház és a különböző romániai vegyes küldöttségek is tevékenyen részt vállaltak.

A Romániai Református Egyház külföldi kapcsolatai 1948–1956 között

Az 1948–1956 közötti időszak az ezt követő évekhez mérten majdhogynem eseménytelen. Az 1948. évi jogi normák – a március 2-i 62. számú törvény, mely a felekezetek működési szabályzatáról rendelkezett; az április 17-i alkotmány, mely formálisan elismerte a vallásszabadságot; az augusztus 3-i tanügyi törvény, mely felszámolta a felekezeti oktatást; és a másnapi kultusztörvény, mely az egyházi élet ellenőrzését biztosította – szabályozták az állam és az egyház közötti kapcsolatot.²⁹

Mindezt, kevésbé látványosan, a Kolozsvári és a Nagyvárad Református Egyházkerületek nemzetközi kapcsolatainak tudatos leépítése kísérte. 1956 nyaráig, Vásárhelyi János³⁰ és Arday Aladár³¹ püspökök útlevelekérelmét folyamatosan visszautasították.³² Külföldi egyházi konferenciákon és érte-

²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-13603/1, 68. f.

²⁹ *Hivatalos Közlöny*, 87. szám, 1948. április 10.; *Hivatalos Közlöny*, 177. szám, 1948. augusztus 3.; Arhivele Naționale Istorice Centrale [Központi Történelmi Nemzeti Levéltár, a továbbiakban ANIC], fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția de Studii 1937–1963 [Vallás- és Művészeti Minisztérium. Tanulmányi Osztály 1937–1963 fond, a továbbiakban fond DS], 55/1955. számú dosszié [a továbbiakban sz. d.], 47. f.

³⁰ Vásárhelyi János (1888–1960) egyházi író, 1936–1960 között erdélyi (kolozsvári) református püspök. Püspöki működése nyomon követhető a Szekuritáre rányitott megfigyelési dossziéiban. L.: ACNSAS, fond Informativ [Megfigyelési-adatgyűjtő fond, a továbbiakban fond I], 236522/1–2. sz. d.

³¹ Arday Aladár (1890–1961) királyhágómelléki (nagyvárad) református püspök 1948–1961 között. Püspöki működése nyomon követhető állambiztonsági iratanyáiban. ACNSAS, fond I, 236849/1–2, 236850 és 236851 sz. d.

³² Útlevelegényük már 1951-től dokumentálható. ACNSAS, fond I, 236522/1 sz. d., 25. f.; 236849/1 sz. d., 5. f., 725; 236851 sz. d., 38. f.

kezleteken – az EVT és az RVSZ rendezvényein – így értelemszerűen nem vehettek részt, és az is magáért beszélt, hogy a Romániai Református Egyházat utoljára 1946-ban invitálták meg ilyen rendezvényre.³³ Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy a kelet-közép-európai kommunista berendezkedést követően egyedül a magyar és a csehszlovák protestáns egyházak tartották meg az EVT-vel kapcsolataikat, míg a szovjet, román, bolgár, és a kínai protestáns egyházak – vélhetőleg pártutasításra – minden személyes és anyagi vonatkozású érintkezést beszüntettek.³⁴

Romániában Sztálin halálát követően, 1953-ban nem indult el az a fajta egyházpolitikai enyhülés, mint az anyaországban, ahol ettől kezdve rendszeressé vált a nyugati egyházi vezetők és a magyar egyházi személyek érintkezése. Ennek a *nyitásnak* köszönhetően került sor 1954 márciusában arra a levélváltásra Bereczky Albert³⁵ és erdélyi püspöktársai között, melyben a dunamelléki református püspök azt tudakolta, hogy a Romániai Református Egyház részt vesz-e az RVSZ 1954. július 27. és augusztus 5. közötti princeptoni rendezvényén, valamint az EVT ezt követő augusztus 15–31. közötti evanstoni értekezletén. Vásárhelyi és Arday személyes találkozáson egyeztettek Kolozsváron március 16-án. A nagyváradai püspök áprilisban Rodeanu Ion főinspektornak és Laza Péter tartományi kultuszmegbízottnak is beszámolt erről, megmutatta Pradervand főtitkár hivatalos meghívóit és a végső választ újabb püspöki egyeztetéshez kötötte.³⁶ Ennek megelőzésére április 19-én a BM Nagyvárad Tartományi Igazgatósága részletesen tájékoztatta a III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóságot. Válaszában a bukaresti központ 1954. április 23-án külön-külön figyelmeztette a Nagyváradai és a Kolozs Tartományi Igazgatóságokat a küszöbön álló püspöki találkozóra, arra kérve a területi egységeket, hogy pusztán a megfigyelést biztosítsák, és semmiképpen ne avatkozzanak be az esetleges külföldi delegáció összetételének kialakításába.³⁷ Bár április 27-én sor került az újabb kolozsvári püspöki egyeztetésre és meglátásaikat a kultuszminisztériumnak is felterjesztették véleményezésre, a kezdeményezés végül elhalt a bukaresti vallásügyi államtitkárság folyosóin.³⁸

A politikai légkör 1956-ban rövid időre lehetővé tette az egyházi tisztviselők magyarországi kiutazását. 1956. január 21-én Alexandru Drăghici vezérezredes, állambiztonsági miniszter személyesen járt közbe a magyar

³³ ACNSAS, fond I, 236851 sz. d., 90, 189. f.

³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-13586/2, 12. f.

³⁵ Bereczky Albert (1893–1966), dunamelléki református püspök 1948–1958 között. Az 1950. augusztus 15-én rá nyitott objektum-dossziét, 1956. szeptember 18-án lezárták. ÁBTL 3.1.5. O-9047.

³⁶ ACNSAS, fond I, 236849/1 sz. d., 320, 329.; 236851 sz. d., 91, 190. f.

³⁷ ACNSAS, fond I, 236851 sz. d., 87–89. f.

³⁸ ACNSAS, fond I, 236522/1 sz. d., 104. f.; 236849/1 sz. d., 316. f.; 236851 sz. d., 83, 197. f.

állambiztonság IV. igazgatóságán (belső reakció elhárítása) működő Rónay elvtársnál Búthi Sándor nagyváradi egyháztanácsos zavartalan kiutazásáért, aki a rokonlátogatás mellett Arday püspök megbízásainak is eleget kívánt tenni.³⁹ Júniusban Debreczeni István temesvári lelkész utazhatott Magyarországra. Mind Búthi, mind Debreczeni a nagyváradi egyházkerületnek a kolozsvárral szembeni belső sérelmeit továbbították, és a presztízskonfliktus kezelésére Bereczky Albertet kérték fel közvetítőnek. A nagyváradi püspöknek és környezetének nem tetszett, hogy Kolozsváron van a teológia, hogy az állam református ügyekben Vásárhelyi püspököt tekintette reprezentatív személynek, hogy az egyház hivatalos lapja, a *Református Szemle*⁴⁰ Kolozsváron jelenik meg, és hogy a magyarországi bibliaküldeményeket Kolozsvárra címezték.⁴¹ Első magyarországi református püspökként a háború befejezése után, június 25. és július 1. között sor került a dunamelléki püspök erdélyi látogatására.⁴² Az esetleges közvetítői működésről egyelőre nincsenek adataink, és a látogatás is csupán futó érdeklődést váltott ki az állambiztonsági szervekből.

Bereczky látogatását követően került sor Arday és Vásárhelyi püspökök viszontlátogatására, amely az egyházi nemzetközi kapcsolatok tekintetében a korszak legfontosabb eseménye. A két püspök a romániai protestáns küldöttség élén részt vett az EVT Központi Bizottságának Galyatetőn, 1956. július 28. – augusztus 4. között megrendezett ülésén, melynek tagja volt Pap László budapesti teológiai tanár is,⁴³ aki miatt lehetővé vált a rangos esemény magyarországi megrendezése, „amelyen a világ összes protestáns egyházai képviseltették magukat”.⁴⁴ A püspökök szaktanácsadóként szolgáltak a többi kiküldött, Maksay Albert teológiai professzor és a szász és magyar evangé-

³⁹ ACNSAS, fond I, 236851 sz. d., 153. f.

⁴⁰ Az 1898–1907 között megjelent *Erdélyi Protestáns Lap* utódja, amely 1903-tól napjainkig folyamatosan megjelenik. L.: <<http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3706/>> (letöltve: 2016. 03. 04.). L. még: KOZMA Zsolt: *A Református Szemle repertórium*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2016.

⁴¹ ACNSAS, fond I, 236522/1 sz. d., 230–231. f.

⁴² JÁNOSI Csongor: Aspecte privind relația dintre Biserica Reformată și statul român în perioada 1948–1960/1961, In: BUDEANCA, Cosmin – OLTEANU, Florentin (red.): *Identități sociale, culturale, etnice și religioase în comunism*, Editura Polirom, Iași, 2015, 376. p.

⁴³ Pap László (1908–1983) református teológiai tanár, a dunamelléki egyházkerület főjegyzője. Tisztségeket viselt az RVSZ-ben és az EVT Központi Bizottságában. 1956 őszén Ravasz Lászlóval és Kardos Jánossal a Megújulási Mozgalom élére került. A forradalmat követő megtorlásban elveszítette minden addigi tisztségét. 1963. januári kényszernyugdíjazásáig murgai segédlelkészként szolgált. L.: PAP László: *Tíz év és ami utána következett, 1945–1963*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern–Budapest, 1991; HAJDÚ Éva: Pap László és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolata, *Egyháztörténeti Szemle*, 12/3. szám, 2011, 58–62. p.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-13586/2, 31–32. f.

likus püspökök, Müller Frigyes és Argay György mellett. Mi több, Vásárhelyi és Maksay, mint a román delegáció tagjai,⁴⁵ részt vehettek a galyatetői gyűlés folytatásaként megrendezett prágai konferencián, az EVT Végrehajtó Bizottsága ülésén is.⁴⁶

1956. augusztus–szeptemberében hazalátogatott Erdélybe Ravasz László⁴⁷ egykori dunamelléki püspök. A népi demokratikus rendszerhez lojális Bereczky látogatásánál a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (PTI) tanáraiban jóval mélyebb nyomot hagyott az egykori kolléga, aki a kedvezően lefolyt galyatetői események miatt is támadta dunamelléki püspökutódját, kritizálta a kolozsvári püspököt, és azt javasolta, hogy győzzék meg Vásárhelyit a Márton Áronhoz történő közeledésről, aki szerinte helyesen járt el, amikor szembehelyezkedett az államhatalommal.⁴⁸

Ehhez az időszakhoz tartozik Marcel Pradervand-nak, az RVSZ főtitkárának nagyváradi 1956. októberi látogatása, bár pontos adatok hiányában, egyelőre csak a vizitációra utaló megjegyzésekre támaszkodhatunk.⁴⁹

A református egyházi külkapcsolatok állambiztonsági átértékelése: 1957–1958

A magyarországi forradalmi eseményeket követő romániai represszió, melyből az erdélyi magyar lakosság részesedése körülbelül 10%-os – 1956–1966 között 26 501 személyt letartóztattak, 20 278 személyt bebörtönöztek, 1948 főt kényszerlakhelyre köteleztek, és további 3663 főt 1958-tól munkaegységekbe internáltak⁵⁰ –, nem kedvezett az egyházi külkapcsolatoknak sem. Ennek megfelelően az RVSZ vezetői 1959-ben a romániai protestánsokat tartották a legelszigeteltebbnek a térségben.⁵¹

⁴⁵ MOLNÁR János: *A Nagyváradi (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története: 1944–1989*, Királyhágómelléki Református Egyházkerület nyomdája, Nagyvárad, 2001, 106–108. p.

⁴⁶ Vásárhelyi János csehszlovákiai kiutazását a BM Kolozs Tartományi Igazgatósága 1956. április 14-én azzal az érveléssel támogatta, hogy a protestáns felekezeteken belül az egyetlen püspök, aki időben teljesíti a kultuszminisztérium parancsait és rendelkezéseit. ACNSAS, fond I, 236522/1 sz. d., 140. f.

⁴⁷ Ravasz László (1882–1975) dunamelléki református püspök, az MTA tagja. Az államszocialista időszakban a magyar protestantizmus egyik példaadó egyénisége volt. L.: HATOS Pál: *Szabadtóművesből református püspök – Ravasz László élete*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.

⁴⁸ ACNSAS, fond Rejea [Hálózati fond, a továbbiakban fond R], 179436 sz. d., 35–36. f. (háttoldal is), 170–173. f.

⁴⁹ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 155–157. f.

⁵⁰ ACNSAS, fond Documentar (Dokumentációs fond), 80 sz. d., 3. köt., 33–36. f.

⁵¹ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 149. f.

A nemzetközi kapcsolatok újabb jegelésének feloldását a felszín alatt több fejlemény is előkészítette. 1958 januárjában Pradervand főtítkár írásos meghívót küldött a nagyváradi egyházkerületnek, amelyben három személyt hívott meg az RVSZ 1959. évi svájci és brazíliai konferenciáira. A meghívók kézbesítése egybeesett a hírszerzésnek ekkoriban megszületett észrevételével, mely szerint az erdélyi református egyházközségekben meglehetősen nagyszámú, a svájci teológiákon is megfordult református lelkész szolgált. Megerősödött az a gyanú is, hogy az „imperialista hírszerzés” a külföldön tanult lelkészek között informátori hálózatot épített ki. A svájci kémkedés ügykörében Nagy András kolozsvári teológiai professzort már 1950–1955 között megfigyelték, részben az 1920-as években bázeli tanulmányai során szerzett ismerősi köre miatt, melyet elsősorban levelezéssel tartott fenn.⁵² A közvetlen okot végül nem Nagy, hanem Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkész szolgáltatta, akinek a házkutatása során megtalálták Welti-Schneider Berta svájci állampolgár néhány levelét, melyben a később halálra ítélt lelkésztől⁵³ egyebek közt információkat kért az erdélyi magyar lakosságról is. A Szekuritának arról is tudomása volt, hogy Nagy István kolozsvári lelkész 1957 októberében képeslapon keresztül értesítette Weltit a kolozsvári és nagyváradi letartóztatásokról. Az I. igazgatóság főnöke, Mihail Gavriľuc vezérőrnagy⁵⁴ és helyettese, Nicolae Doicaru ezredes⁵⁵ megerősítették a külföldi hírszerzés két munkatársának, Haralambie Dragu őrnagynak⁵⁶ és Zoltán Gyula főhadnagynak azt a következtetését, hogy a bázeli protestáns központot fel kell venni a fontos objektumok közé. A fenti példák alapján azt a feltevést sem zárhatták ki, hogy a Svájcot megjárta régi teológusok még mindig végeznek adatgyűjtést. Jóváhagyták tehát azt, hogy a kialakult helyzetet kipróbált ügy-

⁵² Nagy András (1899–1974) erdélyi magyar református lelkész, 1935–1959 között a kolozsvári PTI tanára. Svájci érintettségéről az „Ilea Gherasim” fedőnevű megfigyelési dosszié tanúskodik: ACNSAS, fond I, 236988/1 sz. d., 346–360. f.

⁵³ TÓFALVI Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai II. Az érmihályfalvi csoport*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007.

⁵⁴ Mihail Gavriľuc (1913–?), a Szekuritate tábornoka, a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság főnöke 1955 októbere – 1959 júliusa között. L.: IONIȚĂ, Nicolae: Fișe biografice ale șefilor unităților centrale ale Securității de la sfârșitul anilor '50, *Caietele CNSAS*, 2(4)/2009, 184–185. p.

⁵⁵ Nicolae Doicaru (1922–1990), a Szekuritate későbbi vezérezredese, 1959–1978 között a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság főnöke. L.: IONIȚĂ, Nicolae: Fișe biografice ale șefilor de direcții centrale din Securitate, în anii '60, *Caietele CNSAS*, 1(3)/2009, 105–106. p.; <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/DOICARU%20NICOLAE.pdf> (letöltve: 2016. 05. 04.).

⁵⁶ Haralambie Dragu (1929–2010) a külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1957–1979 között. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1979. december 30-án. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/DRAGU%20HARALAMBIE.pdf> (letöltve: 2016. 05. 04.).

nőkökkel felmérjék.⁵⁷ A teljes egyházi izolációt szem előtt tartó elképzelés továbbra sem változott, viszont jó ötletnek tűnt, hogy az alapvetően megbízhatatlannak tartott gyér református informátori hálózatból valakit gondosan kiválasztva, az egyházi képviselet fedésében kiküldjenek, és körbejárják vele a romániai túlnyomó többségű ortodox világ számára eladdig teljesen ismeretlen terepet.

A feladat természete és az addig beszervezett informátorok alacsony számaránya beszűkítette a választási lehetőségeket. További nehézséget okozott, hogy a hírszerzés céljainak elsősorban a püspöki központokban élők, lehetőleg az egyházi elithez tartozó, külföldön is makulátlan hírnevet magukénak tudó személyek jöhettek szóba.

A Kolozsvári Egyházkerületben, a püspöki központban 1952-től több beszerzési kísérletet jegyzett a III. Belföldi Hírszerzési Ügyosztály és az ennek keretében működő 4. Felekezetek-szekták Iroda. Nagyon hamar kiderült, hogy a kompromittáló, terhelő adatok nyomán beszervezettek alkalmatlanok a hosszú távú együttműködésre, és a március 14-i 15/1956 sz. utasítás alapján⁵⁸ hamarosan kizárták őket a hálózatból. Az 1956-os forradalom előtt beszervezett elsőgenerációs informátorok hullámából a legpatinásabb név László Dezső.⁵⁹ Az 1954 szeptemberében pressziós alapon beszervezett Farkas utcai lelkészt a III. ügyosztály káderei irányították.⁶⁰ Az 1956-os forradalom napjaiban és azt követően Kolozsváron történekről ő továbbította a leghitelesebb adatokat. Informátori karrierjét azonban megtörte a VIII. Bűnügyi Vizsgáló Ügyosztály túlbuzgósága, amely a Dobai-per felgöngyölítése során, anélkül, hogy a III. ügyosztállyal konzultált volna, 1957 júliusában László nevére szóló letartóztatási parancsot adott ki, utóbbiak pedig lelep-

⁵⁷ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 7-9. f.

⁵⁸ BOTTONI, Stefano (főszerk.): *Az 1956-os magyar forradalom és a romániai magyarság (1956-1959)*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006, 16. és 54-56. p.

⁵⁹ László Dezső (1904-1973) református lelkész, társadalomtudományi és egyházi író, szerkesztő. Kolozsvár-belvárosi lelképásztor, a kolozsvári egyházmege esperese, az erdélyi egyházkerület generális direktora, a két világháború közötti erdélyi magyar kisebbség egyik vezéralakja, magyar országgyűlési képviselő. L.: *László Dezső Kolozsvár-belvárosi lelképásztor, teológiai magántanár önéletrajza*, datálatlan irat, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 8. d. 13, Kolozsvár (151), sz. n.; LÁSZLÓ Ferenc: A „harmadik út” áldozata - László Dezső állambiztonsági ügyiratai, In: CSEKE Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete 1904-2004*, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004, 147-177. p.

⁶⁰ ACNSAS, fond R, 177154 sz. d., 9-10. f. 1954-1957 között „Gábor”, 1961-1968 között „Szabó Béla”, 1968-1970 között pedig „Kovács Gyula” fedőnéven közel 16 éven keresztül együttműködött a Szekuritátéval. 1970-ben egészségügyi okok miatt formailag kizárták a hálózatból, de még ezután is gyakran fordultak hozzá segítségért. Alig találunk olyan kolozsvári lelkészt, értelmiségit vagy arisztokratát, akinek állambiztonsági iratanyagában ne találnánk meg az ő jelentését is.

lezése elkerüléséért engedték a büntetőper lefolytatását ellene is.⁶¹ Nehéz megmondani, hogy az öt éves börtönbüntetés nélkül milyen irányt vett volna az élete, egyházi karrierje, hiszen a kortársak a legtehetségesebb egyházi személyiségek egyikeként tartottak számon, és külföldön is makulátlan hírnévvel bírt. A kolozsvári református elit informátori lefedettségéről sokatmondó a III. ügyosztály 1961. október 23-i referátuma, mely szerint Kolozsvár 8 református egyházközségének 12 lelkészéből kilencet gyanúsítottként, hármat pedig negatív politikai előéletű személyként tartottak számon. Tevékenységüket csupán Kassay Géza esperes figyelte, aki azonban képtelen volt ellátni feladatát, miután kollégái „vörösként” tartották számon.⁶²

A Nagyvárad-i Egyházkerületben az elsőgenerációs informátorok közül az 1952-ben beszervezett Szablyár Kornél székelyhídi, későbbi nagybányai esperes⁶³ és Peuker Leó temesvári esperes⁶⁴ a legszámottevőbbek. A választási opciókat Búthi Sándor egyházkerületi tanácsos⁶⁵ tette teljessé, aki Nagyszalontán, 1947-től kezdődően már a Szekuritate elődszervezetével is együttműködött. Kötelezvényének aláírására csupán jóval később, 1952. november 15-én került sor.⁶⁶

1958 tavaszán a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság elsősorban a III. Belföldi Igazgatóság ügynökhálózatából kívánt valakit kiemelni. Kiss László alezredes⁶⁷ személyesen ajánlotta a „Kutasi” fedőnév alatt működő Búthit, akinek sikeres ügynöki bevetései között Arday Aladár püspök megfigyelésén túl

⁶¹ DAVID Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben – Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006, 35. p.; TÓFALVI Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai III. A Dobai-csoport*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.

⁶² ACNSAS, fond R, 268544/1 sz. d., 4. f.

⁶³ Szablyár Kornél (1918–1977) köröstárkányi, székelyhídi, majd nagybányai református lelkész. ANIC, fond DS, 40/1967 sz. d., 518–520. f. Mikrofilmes anyaga más név alatt elkeveredett a CNSAS levéltárában, és ügynöktevékenysége csupán kortársai iratanyaga alapján rekonstruálható.

⁶⁴ Peuker Leó (1917–1987) szapáryfalvi, majd temesvári református lelkész. Ügynöki működéséről L.: ACNSAS, fond SIE, 43291 sz. m., 1–38. f.

⁶⁵ Búthi Sándor (1913–1967) magyarremetei, árpádi, majd nagyvárad-i lelkész, 1961–1967 között a nagyvárad-i egyházkerület püspöke. Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára [a továbbiakban KREL], további eligazító adatok hiányában: „Püspöki beiktatás okmányai 1962. év” című dosszié, „Búthi Sándor törzskönyvi lapja”; ACNSAS, fond I, 233520/1 sz. d., 3. f.; fond SIE, 1628/1 sz. m., 5., 11–12., 14. és 39–46. f.

⁶⁶ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 10., 16. és 22. f.

⁶⁷ Kiss László (1920–1978), a BM Nagyvárad-, majd Körösvidék Tartományi Igazgatóságának 1950–1961 közötti főnöke alezredesi, majd ezredesi rangfokozatban. Tartalékos állományba került 1970. szeptember 30-án. L.: IONIȚĂ, Nicolae: Fișe biografice ale șefilor direcțiilor regionale de securitate de la sfârșitul anilor '50, *Caietele CNSAS*, 1(5)/2010, 32–33. p.; <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/KISS_ROZALIA%20VASILE.pdf> (letöltve: 2016. 05. 01.).

szerpepe volt Sass Kálmán lelkész 1957. februári letartóztatásában, Dr. Soós István egykori nagyváradi polgármester ügyében, és oroszlánrészt vállalt az erdélyi betánisták felgöngyölítésében is.⁶⁸

Búthit féléves próbaidő után, 1958 októberében „Medeșan” fedőnéven véglegesítették a hírszerzés kötelékében. Megelőzően, 1958. május 5–7. között háromnapos kiképzést kapott. Az első napi nagyváradi eligazítást kétnapos bukaresti felkészítő követte.⁶⁹ Majd, hogy gyenge német nyelvtudásán segítsenek, és hogy előkészítsék számára a terepet az 1959. évi svájci konferenciához, júniusban sor került csehszlovákiai rokonlátogatására. Közmegelegedésre kapcsolatot létesített a prágai egyházi elittel és a hazafelé vezető úton a Magyarországi Református Egyház vezetőségével is.⁷⁰ Ennél is többet ért számára, hogy 1958. május 7-én, bukaresti kiképzése utolsó napján találkozott Szabó Endrével,⁷¹ a kolozsvári egyházkerület lelkésztisztviselőjével. Szabó azt sugallta, hogy kapcsolatban áll néhány ismeretlen svájci személlyel, akiknek illegálisan juttat ki adatokat egy ismeretlen magyarországi lelkész segítségével.⁷² Ez a jelentés azonnali érdeklődést váltott ki legfelső szinten és megalapozta Búthi ügynöki karrierjét a hírszerzés szolgálatában.

Ismerkedés és kapcsolatépítés – az egyházi nemzetközi kapcsolatok 1959–1961 között

Nagyon érdekes Búthi Sándor állambiztonsági feladatainak evolúciója és igencsak indokolt a korszakolása. Az első időszak az 1959. május–júniusi, Kálvin születésének 450. és a Genfi Akadémia fennállásának 400. évfordulójára rendezett genfi ünnepegektől az EVT Új-Delhiben tartott 1961. évi harmadik közgyűléséig terjed, mely szinte egybeesik püspökké választásával.⁷³

⁶⁸ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 4, 137–138. f.

⁶⁹ ACNSAS, fond SIE, 1628/2 sz. m., 5–6. f.

⁷⁰ Uo., 16–18. és 25. f.

⁷¹ Szabó Endre (Budapest, 1900. november 22.) Franciaországban és Svájcban tanult. 1948–1949 között tordosi lelkészként szolgált. 1949 decemberében a kolozsvári püspöki központ könyvelőjévé nevezték ki. 1951. szeptember 6-án, „hazafias érzelmei” alapján Páll Ferenc alhadnagy (Kolozs Tartomány, III. ügyosztály) „Székely” fedőnéven beszervezte. Bár a találkozókön eleinte pontosan megjelent, használható információkkal nem szolgált. 1956. június 11-én kizárták a hálózathoz. ACNSAS, fond R, 176079 sz. d., 2–14. f.

⁷² ACNSAS, fond SIE, 1628/2 sz. m., 7–11. f.

⁷³ JÁNOSI Csongor: Romanian Church Political Condensations. Bishop Elections in the Reformed Church Districts of Cluj and Oradea in the 1960s, *Religion – Staat – Gesellschaft. Zeitschrift für Glaubensformen und Weltanschauungen*, 16 (2015), 1–2 szám, 271–306. p.; Uő.: Püspökválasztások a Kolozsvári és a Nagyváradi Református Egyházkerületekben az 1960-as években, *Pro Minoritate*, 2014. tél, 187–210. p.

Búthi részt vett az összes fontosabb egyházi rendezvényen. Genfben, São Paulóban, Prágában, Zürichben és Új-Delhiben elsősorban ismerkedett, kapcsolatokat épített olyan személyiségekkel, mint Visser't Hooft EVT-főtitkár, Marcel Pradervand RVSZ-főtitkár, Heinrich Hellstern, a Svájci Protestáns Egyházak Segélyszervezetének (HEKS) vezetője⁷⁴ vagy Paul Hansen, a Lutheránus Világszövetség (LVSZ) ún. kisebbségi egyházainak titkára, keleti szakértője.⁷⁵ A meglehetősen tágran értelmezett hírszerzési feladatai mellett részletezte tapasztalatait a nemzetközi szervezetek működéséről,⁷⁶ de tudósított az EVT, az RVSZ és a HEKS vezetői között fennálló nézeteltérésekről is. Tette mindezt akár 40 oldalig terjedő jelentésekben, melyek végén nem egyszer javaslatokat és önkritikát is megfogalmazott (a kezdeti fázisban főleg gyenge német nyelvtudására és nyugati teológiai ismereteinek hiányosságára mutatott rá).⁷⁷

Búthi időnként kísérletet tett arra, hogy a teológiai alapú vitákat és döntéseket érthetően moderálja. Az 1960. szeptemberi III. Prágai Keresztény Békekonferencián elhangzottak véleménye szerint az összejövetelt a békepapi tevékenység nemzetközi keresztyén fórumának rangjára emelték. Elmagyarázta a hírszerzés kádereinek, hogy mit is kell érteni e megállapítás alatt. Azzal, hogy a nyugati egyházak képviselői elfogadták, hogy az egyháznak feladata és kötelessége az aktív részvétel a világbéke megőrzésében és a népek közötti békés együttélés támogatásában, elvileg előrelépést tettek azok kárára, akik addig bibliai alapon támadták a népi demokratikus rendszerek egyházainak béketörekvéseit. A jövődöbéli püspök hangsúlyozta a gyakorlati következményeket is: a békepapi tevékenység elméleti tisztázása lehetővé teszi, hogy a jövőben e téren is minden lelkész számára kötelezővé tegyék az intenzívebb működést.⁷⁸

„Medeşan” kiutazásai során már a kezdetektől előre meghatározott szerepet játszott. 1959. május 19-én több pontban összegezte állambiztonsági feletteseinek küszöbönálló svájci kiutazása alatti teendőit. A részvétel céljai mellett – hosszú távú kapcsolatok kialakítása, a svájci „főelemek” bizalmának megszerzése – vázolta a kiutazása alatti hivatalos és magánbeszélgetésekben tanúsítandó magatartását. A hivatalos diskurzusok alatt annak a lelkésznek a

⁷⁴ Heinrich Hellstern (1902–1984), a svájci evangélikus egyház lelképásztora, 1946–1968 között a HEKS vezetője. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a, 43–44., 98. és 133. f.; <<http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D10665.php>> (letöltve: 2016. 05. 14.).

⁷⁵ Paul Hansen (Koppenhága, 1920. február 14.) dániai lutheránus lelkész. Az ötvenes években – 1953-ban, 1955-ben és 1956-ban – többször is megfordult Romániában. 1964-ben és 1965-ben turistavízummal további beutazásaira került sor. Mind a román, mind a magyar állambiztonság igen részletesen monitorizálta. L.: ACNSAS, fond I, 203906/1–2 sz. d.; ÁBTL-3.1.5. O-13652/1a, 44., 98., 134–135. és 260. f.; ÁBTL 3.1.5. O-13603, 197. és 273–280. f.

⁷⁶ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 163. f.

⁷⁷ Uo., 170–171. f.

⁷⁸ Uo., 274. f.

benyomását kellett tükröznie, aki teljes tevékenységével az egyház ügyét szolgálja és *valós módon* mutatja be a romániai protestáns egyházak életét. Felhatalmazást kapott arra, hogy a diplomok, lelkészek és hívek számarányát megadja az érdeklődőknek. Felszólalásait a legutolsók közé kellett időzítenie, hogy az elhangzottakhoz hasonló hangnemet üthessen meg. Beszédeiben a protestáns lelkészeknek az egyházukért vívott „ádáz küzdelmét” kellett hangsúlyoztatnia, szót ejtve a történelmi felekezetek részéről tapasztalt nehézségekről is. A magánbeszélgetések során saját szakmai eredményeit is részletezhette. Számítva a letartóztatásokkal kapcsolatos kérdésekre, kifejtette, hogy a Romániai Református Egyház a kolozsvári, marosvásárhelyi és nagyváradi letartóztatások során súlyos veszteségeket szenvedett. „Köztük volt két jó barátom is, úgymint Sass Kálmán, aki egyike volt a legjobb teológusoknak, de aki megengedhetetlenül kompromittálta az egyházat, amikor olyan ügyekkel foglalkozott, melyek ellentétben álltak az RNK törvényeivel. Egy másik jó lelkész, Visky Ferenc, a betánista mozgalom vezetője volt. E mozgalmat a püspök, és én magam is támogattuk, de elkövettek néhány hibát, együttműködve olyan emberekkel, akik néptanács- és párttitkárok voltak, akik [utólag] feljelentették és így elítélték őket.”⁷⁹ A hírszerzés arra az esetre is felkészítette, ha nyugati titkosszolgálat kérte volna fel ügynökmunkára. Természetes magatartást kellett tanúsítania, majd kétsége és félelme kifejezése után engedte volna meggyőzni magát.⁸⁰ Kidolgozták a külföldi kapcsolattartás – képeslapokra írt üzenetek – kódrendszerét, szükséghelyzetben fontos azonosítását pedig kétértelmű párbeszédhez kötötték.⁸¹

Búthi katolikus egyházi fejleményeket is megosztott állambiztonsági feljebbvalóival. Ismertette XXIII. János pápa 1959. január 8-i kijelentését, mely szerint zsinatot kíván egybehívni, részletezte az „ökumenikus zsinat” körül terjedő híreket, miközben megpróbálta körüljárni a nemzetközi protestáns és ortodox álláspontot. Az EVT vezetősége örömmel együttműködött volna a katolikus egyházzal, de a fennálló éles nézetkülönbségek és ellentmondások ezt lehetetlenné tették. Hasonlónak látta a helyzetet az ortodox egyház esetében is, ahol különösen azt nehezményezték, hogy a pápa „csak a katolicizmus érdekeiről beszél”.⁸² Nem telt el sok idő, hogy megállapítsa: a nyugati protestantizmus a megbékélést keresi a Vatikánnal, és a kommunistaellenes egységes egyházi front létrehozását követve pártfogói is vannak a református és a katolikus egyházak egyesítésének.⁸³ Észrevételét a Nyugaton megjelent

⁷⁹ Uo., 90–91. f.

⁸⁰ Uo., 91–92. f.

⁸¹ Uo., 92. és 94. f.; fond SIE, 1628/2 sz. m., 108. f.

⁸² ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 150–151. f.

⁸³ Az RVSZ Európai Szakosztályának 1961. augusztus 23–29. közötti konferenciáján a református egyház és a katolikus egyház egyesítését az üléselő Teológiai Szakosztály is felvetette. Uo., 371. f.

teológiai munkákkal támasztotta alá, ahol a protestantizmus és a Vatikán közötti vitázás helyét átvette az ökumenikus eszme hangoztatása.⁸⁴

Adatokat gyűjtött a nyugat-európai – például a svájci 1956-os – „szökevényekről”,⁸⁵ az észak- és dél-amerikai magyar emigrációról, a São Pauló-i magyar közösségről⁸⁶ is. Miután információit és ismeretségét első lépésben a Magyarországi Református Egyház püspöki karán keresztül szerezte, a Szekuritának a magyar emigráción belüli célpontjai tulajdonképpen meggyeztek a magyar állambiztonságéval. Így például Hamza András New York-i lelkész,⁸⁷ Kulifay Imre párizsi lelkész⁸⁸ vagy Tüski István utrechti lelkész⁸⁹ mindkét állambiztonság figyelmét élvezte, bár más-más megközelítésből.

Búthi részletesen jelentette a népi demokratikus országok küldöttségeinek magatartását, tagjainak nyugati megítélését, hogy a *testvérországok*nak is segítségére legyen. Ennek megfelelően írt a *lojális* anyaországi kiküldöttekről, akiknek *realista* álláspontja időről időre kiváltotta a nyugatiak provokatív megjegyzéseit és akiknek „sajnos a nyugati vezetők előtt nincs hitelük. Nem az egyház embereinek tartják őket, hanem a kormány szolgáinak.”⁹⁰ Kitért a csehszlovák delegáció tagjaira is – például Varga Imre

⁸⁴ Uo., 275. f.

⁸⁵ Uo., 178–179. f.

⁸⁶ Uo., 222. f.

⁸⁷ Hamza András Andor (1920–1983) református lelkész. 1948-ban Svájcba emigrált, majd az USA-ba. 1957-ben a New York-i 116. utcai presbiteriánus magyar egyház lelkészének választották, majd 1961-től egy évtizeden át a Madison Avenue presbiteriánus egyház adminisztrátora. Mintegy két évtizeden át az amerikai presbiteriánus egyház hivatalos képviselőjében számos nemzetközi konferencián és egyházi tárgyaláson vett részt. Ennek megfelelően működését figyelemmel kísérte mind a magyar, mind a román állambiztonság. L.: ÁBTL 3.2.4. K-2228/1-2 „Caves George” fn. dosszié; ACNSAS, SIE 28474 sz. d., 1–13. f.

⁸⁸ Kulifay Imre (1908–1986) 1934-től párizsi református lelkész, a kommunista hatalomátvételig a párizsi magyar követség alkalmazottja, ezt követően viszont több évtizedig hontalanként, menekült státuszban élt. A magyar hírszerzés, legális külképviseleti csatornáin keresztül, másfél évtizeden át használta a *tippszemély*ként számon tartott lelkészt és ismereteit a protestáns világszervezetekről. L.: ÁBTL 3.2.4. K-2100/66 „Yolland Guy” fn. dosszié; ACNSAS, fond SIE, 1628/4 sz. m., 248–249. f.

⁸⁹ Tüski István (1924–2010) református lelkész. 1947-ben ösztöndíjasként utazott Hollandiába. A kommunista hatalomátvétel után ottmaradt, és miután a holland egyházak keretet biztosítottak a magyar lelkigondozói munkára, menekült-lelkész lett. Kérésére az 1950-es évek elején megalakult az Admiral de Ruyter Fonds az Európában szükségét szenvedő magyarok megsegítésére. Az 1956-os menekültek felkarolásában aktív szerepet vállalt és tagja volt az első Erdélybe látogató hivatalos holland delegációnak is. Neve időről időre felbukkan a Szekuritate iratanyagaiban, de a magyar állambiztonság is figyelemmel kísérte működését az 1980-as évekig. L.: ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 379. f.; ÁBTL 3.2.4. K-1902 „Orsini” fn. dosszié.

⁹⁰ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 163., 165–166., 222–223., 281. és 378. f.

református püspökre⁹¹ –, akiket többnyire kiválóan fogadtak. Kiküldöttjeik a nyugatiak társaságában tartózkodtak és *bizalmas beszélgetéseket* folytattak.⁹²

A kimondottan protestáns vonatkozású értekezleteken Búthi általában egyedül vett részt, de az is előfordult, hogy útítársat javasolt a Kolozsvári Egyházkerületből.⁹³ Kiértékelte a romániai delegációk működését, jellemezte a kiküldötteket, és időnként kompromittáló megjegyzéseket tett rájuk.⁹⁴ Román ortodox delegáció ebben az időszakban még csak az 1958-tól megszervezett Prágai Keresztyén Békekonferenciákon tűnt fel, a romániai delegáció részeként, a református és az evangélikus kiküldöttek mellett, de egyre emelkedő számarányban. Az 1961. júniusi Prágai Pánkeresztény Konferenciára Búthi püspökhelyettes, Juhász István rektor, Müller Frigyes evangélikus püspök és Hermann Binder teológiai professzor mellett a Román Ortodox Egyház 15 kiküldöttet delegált.⁹⁵ Már az RVSZ Európai Szakosztályának 1961. augusztusi zürichi konferenciája felvetette az ortodox egyházak felvételét az Egyházak Világtanácsába. Bár a nyugati kiküldöttek többsége ellene volt, a svájciak – közöttük a holland Visser't Hooft⁹⁶ – támogatták a csatlakozást, miután azon a véleményen voltak, hogy csak így fogják tudni fenntartani a kapcsolatokat a kommunista országok protestáns egyházaival.⁹⁷ Az ügyet az EVT harmadik közgyűlésén szándékoztak érdemben is megvitatni, melyre 1961. november 18. és december 6. között került sor Új-Delhiben, és amely az ortodox egyházak felvételével zárult.⁹⁸ Mindez azt jelentette, hogy az ortodox egyházak számára egyházpolitikai játékkeretet biztosítottak az EVT-ben,

⁹¹ Varga Imre (1905–1980) szlovákiai református püspök. Teológiát Losoncon és Halléban tanult. 1931-től haláláig rimaszombati lelkipásztor. 1953-tól a Szlovákiai Református Egyház püspöke. Két ciklusban az RVSZ alelnöke, majd haláláig több nemzetközi szervezet végrehajtó bizottsági tagja. Vö. *Magyar életrajzi lexikon 1000-1990*, <<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16241/16433.htm>> (letöltve: 2012. 06. 12.).

⁹² ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 166–168., 223–227. és 280. f.

⁹³ ACNSAS, fond SIE, 1628/2 sz. m., 109–110. f.

⁹⁴ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 281–282. f.

⁹⁵ ÁBTL-3.1.5. O-13652/1a, 281–282. f.

⁹⁶ A főtitkár a következőket nyilatkozta a pravoszláv egyházak csatlakozásáról: „a keresztény világnak be kell hatolnia a szovjet rendszerbe. A pravoszláv egyháznak segíre van szüksége és megengedhetetlen, hogy elszigetelje magát a külső világtól, arra kell törekedniük, hogy az orosz pravoszláv egyház lehetőleg minél több képviselőt küldjön az Egyházak Világtanácsába.” Azt tartotta, hogy a Nyugat befolyása sokkal nagyobb Keleten, mint a keleti nézetekké Nyugaton. Úgy látta, hogy a kereszténység elég erős arra, hogy okos taktikával befolyást tudjon gyakorolni a Keleten élők nagytöbbségére. ÁBTL 3.1.5. O-13586/2, 119. f.

⁹⁷ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m., 379–380. f.

⁹⁸ Az Egyházak Világtanácsának harmadik közgyűléséről részletesen L.: ÁBTL 3.1.5. O-13603/1, 2–28. és 41–47. f.

a protestáns egyházak csúcsszervében. Új hírszerzési lehetőségek nyíltak, román szempontból elsősorban az ortodox kiküldötteken keresztül.

A nemzetközi kapcsolatépítés módszerei 1962–1967 között

A Búthi Sándor nagyváradi püspöki beiktatásától haláláig terjedő időszakban a nemzetközi kapcsolatépítés módszerei a külföldre látogatás mellett tovább bővültek a legfontosabb egyházi személyiségek romániai látogatásának engedélyezésével. A püspök maga a módszerek közé sorolta a teológiai tudományos tevékenység fokozását és a *zavartalan* külföldi levelezést is.

A nemzetközi konferencia-részvételek továbbra is biztosították az állandó hírszerzést, és ez lehetővé tette a *helyes* állásfoglalást az ökumenikus mozgalmon belül. Búthi főleg ott javasolta a részvételt, ahol közvetlenül érdekeltek voltak az ellenséges propaganda elhárításában, vagy ahol elengedhetetlen volt, hogy kísérletet tegyenek a Román Népköztársaság céljait szolgáló pozitív befolyásolásra.⁹⁹ Ennek megfelelően a püspök továbbra is részt vett az összes fontosabb egyházi összejövetelen, melyekből a korszak legfontosabbjai az EVT keretében a montreali McGill Egyetemen a Hit és Rend Bizottság¹⁰⁰ 1963. július 12–26. között megszervezett IV. konferenciája,¹⁰¹ a prágai Keresztén Békekonzferencia 1964. június 25. és július 6. közötti II. békevilággyűlése, az RVSZ 1964. augusztus 3–14. között a majnai Frankfurtban megszervezett 19. nagygyűlése¹⁰² és az Amerikai Egyesült Presbiteriánus Egyház 1966. május 18-i bostoni 178. közgyűlése.¹⁰³ A különböző világszervezetek tevékenységének virágkora ekkor köszöntött be, hiszen addig soha nem tapasztalt elánnal zajlott tevékenységük, 2-3 havonta ülésezett az EVT Központi vagy Végrehajtó Bizottsága, az RVSZ különböző szakosztályai, de itt említhetjük a KBK Tanácsadó Bizottságának, Nemzetközi Titkárságának vagy Tanulmányi Osztályának egymást követő üléseit is.

⁹⁹ ACNSAS, fond SIE, 1628/6 sz. m., 68–69. f.

¹⁰⁰ 1910-ben Edinburghban, a nemzetközi missziók első nagyszabású értekezletén kapta meg a kezdő lendületet. 1927-ben létrejött a Hit és Rend Mozgalom, mely 1948-ban az EVT részévé vált. A világ keresztény egységén munkálkodó szervezet első világkonferenciájára 1927-ben Lausanne-ban, a másodikra 1937-ben Edinburghban, a harmadikra 1952-ben Lundban került sor. L.: <<http://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/faith-and-order-commission>> (letöltve 2017. 03. 03.).

¹⁰¹ L.: „Medeșan” 1963. szeptember 21-i 39 oldalas jelentése, ACNSAS, fond SIE, 1628/4 sz. m., 215–253. f.

¹⁰² L.: 1964. szeptember 4-i állambiztonsági kivonat a prágai és frankfurti eseményekről, ACNSAS, fond SIE, 1628/6 sz. m., 18–33. f.

¹⁰³ L.: „Medeșan” 1966 júniusában összeállított témakörökre bontott 54 oldalnyi kézírásos jelentése, ACNSAS, fond SIE, 1628/7 sz. m., 82–107. és 109–111. f.

A protestáns világszervezetek élén álló aktív szerepet játszó egyházi személyiségek meghívásával – ami előrelépés volt a korábbi 14 évhez képest – elejét kívánták venni egyrészt a romániai vallásszabadságot firtató megjegyzéseknek, másrészt az etnikai kisebbségekkel szembeni bánásmóddal kapcsolatos kritikáknak. Búthi 1964. november 11-i jelentésében részletesen megindokolta ezt, és hogy milyen további okok szólnak a külföldi látogatások engedélyezése mellett: a romániai egyházi delegáció kiléphetne a nemzetközi szervezeteken belüli elszigeteltségből, a rendszerellenes emigrációs propagandát hatékonyan cáfolhatná a helyszíni tapasztalatszerzéssel, megerősíthetné a meghívottakkal oly fontos személyi kapcsolatokat, és az ily módon szerzett nemzetközi elismertség hozzájárulhatna ahhoz, hogy Románia egyházi képviselőit a nemzetközi szervezetekben fontosabb tisztségekbe is megválasszák.¹⁰⁴

A hivatalosan megjelenő első külföldi delegációk tulajdonképpen a Búthi által javasolt egyházi személyiségekből álltak, akik 1959–1961 között a különböző rendezvényeken többször is jelezték, hogy szívesen ellátogatnának Romániába. Ennek ellenére nem a reformátusok, hanem a pátriárka meghívására tett látogatást 1962. november 8–15. között a keresztény egyházak egységén munkálkodó 1948-ban alakult Egyházak Ökumenikus Tanácsának 4 tagú delegációja (Franklin Clark Fry,¹⁰⁵ W. A. Visser't Hooft, Iacobus K.? és Emilianos Timiadis¹⁰⁶). Búthi püspök a fogadó- és kísérőbizottságban benne volt ugyan, de az egyhetes program – fogadás a pátriárkánál, teológiai intézetek látogatása, ökumenikus istentiszteletek, lelkésztalálkozók – elsősorban az ortodox egyházi infrastruktúrára támaszkodott, és csak marginális szerep jutott a Romániai Református Egyháznak.¹⁰⁷

A nagyváradi püspök 1963-tól kezdődően féléves, éves bontású munkatervekben javasolta, hogy az adott évben kiket lenne célszerű meghívni. Javasatait elfogadták és jóváhagyták.¹⁰⁸ 1964. szeptember 14–29. között előbb Heinrich Hellstern HEKS-igazgató és családjának turisztikai célú,¹⁰⁹ majd ugyanez év októberében – pontos adatok hiányában 19–28. közöttre

¹⁰⁴ ACNSAS, fond SIE, 1628/5 sz. m., 123–125. f.

¹⁰⁵ Franklin Clark Fry (1900–1968), az Amerikai Egyesült Lutheránus Egyház elnöke, 1957-től az LVSZ elnöke. ÁBTL 3.1.5. O-13603, 194. f.; FISCHER, Robert H. (ed.): Franklin Clark Fry. A Palette for a Portrait, *Supplementary Number of the Lutheran Quarterly*, XXIV vol., 1972.

¹⁰⁶ Emilianos Timiadis (1916–2008) ortodox metropolita, a Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátus állandó képviselője az EVT genfi központjában 1959–1984 között. L.: <<http://basilica.ro/mitropolitul-emilianos-timiadis-a-trecut-la-cele-vesnice/>> (letöltve: 2017. 03. 02.).

¹⁰⁷ ACNSAS, fond SIE, 1628/3 sz. m., 67–81. f.

¹⁰⁸ L.: „Medeşan” 1963. november 25-i és 1964. január 3-i javaslati és a jóváhagyó állambiztonsági iratok, ACNSAS, fond SIE, 1628/4 sz. m., 194–202. és 299–303. f.

¹⁰⁹ ACNSAS, fond SIE, 1628/5 sz. m., 78–81. f.

tehető¹¹⁰ – Marcel Pradervand RVSZ-főtitkár és Varga Imre püspök, RVSZ-alelnök hivatalos látogatására került sor.¹¹¹

A református egyház programon belüli másodlagos szerepe kiváltotta a látogatók nemtetszését és tiltakozását. Búthi ezt részletekbe menően jelezte is állambiztonsági feletteseinek, akik részben megfogadták észrevételeit, de ezután sem került sor olyan nyugati látogatásra, amelynek során ne vették volna igénybe a Román Ortodox Egyház *figyelő* vendégszeretetét. Az 1962. évi tapasztalatok alapján mindkét esetben romániai körutat szerveztek, melyek során Bukarest, Kolozsvár, Nagyvárad, Nagyszeben és Jászvásár kimaradhatatlannak bizonyultak. Fesztes programot állítottak össze, a vendégek megkérdezése nélkül, amely többnyire nem tette lehetővé, hogy szóba álljanak és betekintést kapjanak a helyi egyházi élet nehézségeiről, vagy hogy reformátusokkal találkozzanak ortodox jelenlét nélkül.¹¹²

A Szekuritate Búthival egyeztetve gondosan mérlegelte az országra jó fényt vető hivatalos delegációk látogatását. Abból a megfontolásból, hogy a meghívottakat inkább a hitélet, mintsem az átlagpolgár belső mindennapi nehézségei érdekélik, amerikai és francia összetételű delegációk meghívását tűzték ki célul.¹¹³ 1965. június 24–30. között Romániába látogatott Eugene Carson Blake¹¹⁴ – akit egy évvel később Visser't Hooft utódjául az EVT főtitkári tisztségébe választottak – és James McCoord,¹¹⁵ a Princetoni Teológiai Intézet rektora. Ismét körutat szerveztek, az utaztatást repülővel oldották meg, az amerikai küldöttség általános elégedettségére.¹¹⁶ A látogatások sorát a Francia Protestáns Egyházszövetség 3 tagú delegációja zárta (Charles Westphal,¹¹⁷ Marc Lods¹¹⁸ és Jacques Marchand¹¹⁹) az 1966. májusi bukaresti

¹¹⁰ L.: „Cireș” 1964. november 3-i és „Giurgiu” november 6-i jelentései, ACNSAS, fond SIE, 1628/6 sz. m., 53–56. f.

¹¹¹ ACNSAS, fond SIE, 1628/5 sz. m., 123–152. f.

¹¹² Uo., 149–150. f.

¹¹³ ACNSAS, fond SIE, 1628/6 sz. m., 39. f.

¹¹⁴ Eugene Carson Blake (1906–1985), az Amerikai Presbiteriánus Egyház főtitkára, az Egyesült Államok Krisztus Egyházai Nemzeti Tanácsának elnöke, az EVT főtitkára 1966–1972 között. ÁBTL 3.1.5. O-13603, 194. f.; <<http://www.oikoumene.org/en/about-us/organizational-structure/general-secretary/since-1948>> (letöltve: 2017. 03. 02.).

¹¹⁵ James I. McCord (1919–1990) amerikai teológus. ACNSAS, fond SIE, 1628/6 sz. m., 70. f.; 1628/7 sz. m., 107. f.

¹¹⁶ ACNSAS, fond SIE, 1628/5 sz. m., 237–240. f.

¹¹⁷ Charles Westphal (1896–1972) francia református lelkész, a Francia Protestáns Egyházszövetség alelnöke. ÁBTL 3.1.5. O-13603, 18. f.

¹¹⁸ Marc Lods (1908–1988) francia református lelkész, a párizsi protestáns teológiai fakultás dékánja. L.: PÉRÈS, Jacques-Noël: Marc Lods (1908–1988), *Positions luthériennes*, 48/2000, 1. szám, 39–48. p.

¹¹⁹ Jacques Marchand (1910–1988) francia református lelképásztor, a Francia Protestáns Egyházszövetség második elnöke. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a, 155–156. f.; ACNSAS, fond SIE, 1628/6 sz. m., 70. f.

látogatással.¹²⁰ A felsorolt küldöttségek romániai tartózkodása alatt Búthi kíséreként mindvégig legalább részben jelen volt.

A fő nyugati egyházi személyiségek hivatalos és turistalátogatásai a pozitív befolyásolás fő módozataivá váltak. A részleteiben kidolgozott hivatalos program mellett legalább olyan fontosnak bizonyultak „a jól időzített személyes beszélgetések”. Az összehatáshoz kellően hozzájárult az is, hogy a meghívottak kifogástalan vendégszeretetben részesültek. A bukaresti patriarchátus épületében szokás volt az igencsak értékes ajándékcsoomag összeállítása a távozó vendég számára. Az egyházi diplomácia gyümölcseit a továbbiakban későbbi magánbeszélgetésekben,¹²¹ a különböző egyházi folyóiratokban publikált beszámolóokban mérték fel. Búthi sajtószemlét is végzett a hírszerzés számára.¹²²

Az egyházi látogatásokon túlmenően, 1963. november 12–17. között Bukarest először adott otthont a KBK tanácskozó ülésének, 1965. szeptember 22–24. között pedig itt került sor az Európai Egyházak Konferenciája elnökségének háromnapos ülésére is. A patriarchátus és a vallásügyi államtitkárság szervezte KBK-konferencia még a protestáns felekezetek elszigetelése jegyében zajlott, amelynek során a kifejezett kívánságok ellenére sem vált lehetővé a nagyszombati Frederich Müller püspök és a kolozsvári PTI látogatása. Búthi maga is csupán a munkálatokat követő díszünnepélyen vehetett részt.¹²³ Az amerikai delegáció látogatását követő EEK munkálatai már oldottabb légkörben folytak le, kényelmetlen kérdések csupán magánbeszélgetésekben hangzottak el.¹²⁴ A pártállami szervek egyre inkább felnőttek a házigazda szerepéhez, és Románia is felkerült a nemzetközi egyházi konferenciák térképére.

A kapcsolatépítés további módszereiként Búthi 1965 folyamán a teológiai tudományos tevékenység fokozását és a zavartalan külföldi levelezést jelölte meg, utóbbit a különböző konferenciákon megszerzett ismeretségek megtartására, ápolására és fejlesztésére. A világszervezetek bizottságain belüli pozíciószerezéshez a dokumentált tudományos tevékenységet előfeltételnek tekintette.¹²⁵ Ezt szem előtt tartva kérelmezte, jóváhagyást is szerezve, hogy a svájci konferenciák végeztével további napokat tölthessen Bázisban doktori

¹²⁰ L.: „Medeșan” 1966. május 14-i jelentése, melynek alapján a francia delegáció május 8–14. között Romániában tartózkodott: ACNSAS, fond SIE, 1628/7 sz. m., 81–82. f.

¹²¹ ACNSAS, fond SIE, 1628/5 sz. m., 235–236. f.

¹²² L.: Az 1964. évi egyházi látogatások elemzése a külföldi sajtó tükrében, datálatlan irat, ACNSAS, fond SIE, 1628/6 sz. m., 82–87. f.

¹²³ L.: „Medeșan” 1963. november 29-i jelentése, ACNSAS, fond SIE, 1628/4 sz. m., 260–264. f.

¹²⁴ L.: „Medeșan” 1965. október 27-i jelentése, ACNSAS, fond SIE, 1628/5 sz. m., 252–256. f.

¹²⁵ ACNSAS, fond SIE, 1628/6 sz. m., 69–70. f.

disszertációjához kapcsolódó kutatásai miatt.¹²⁶ Megismételte 1963. évi felvetését a hírszerzési igényeknek megfelelő teológiai „munkakollektíva” felállítására.¹²⁷ Javaslatokat tett a *Református Szemle* tartalmi vonatkozásaira, és a teológiai tanulmányok cenzúrázatlan publikálását kérte a vallásügyi államtitkárságtól. Mindezt azzal indokolta, hogy a romániai protestáns egyházak egyetlen sajtóorgánumának kiadványai engedélyezetten külföldre is kijutottak, és az ott olvasók a tartalmat látva vagy azt mondták, hogy Romániában nincs vallásszabadság, vagy pedig azt, hogy az itteni teológusok képzetlenek, értéktelenek.¹²⁸

Következtetések helyett

A Romániai Református Egyház 1948–1967 közötti nemzetközi egyházi kapcsolatait vizsgálva az első, 1956-ig terjedő szakaszban a külkapcsolatok a kiépítésükre erőtlennek bizonyuló Vásárhelyi és Arday püspökök jogköréhez tartoztak. Bár a magyar forradalom kiváltotta represszió a teljes egyházi izolációval fenyegetett, ez elsősorban a román állambiztonsági ambíciók miatt más irányt vett. Ennek megfelelően Búthi Sándor 1959–1961 között egyházkerületi tanácsadóként, majd a püspöki tisztséggel felruházva 1962 tavaszától 1967 tavaszáig a Romániai Református Egyház külföldi kapcsolatainak legfőbb és magyarként egyetlen irányítójává vált.

A nagyváradi püspök favorizálása mellett szólt a magyar határon stratégiai pozícióban húzódó Nagyváradi Egyházkerület, ugyanakkor a Kolozsvári Egyházkerület gyenge nemzetközi reprezentációja a két elit közötti tudatos konfliktusgerjesztésnek is köszönhető, melynek részleteiről Bukarestben is tudtak, és a hallgatóságos támogatásért mindenkor számíthattak a gyökérelenséggel vádolt nagyváradi egyházi elit hálájára és együttműködő magatartására. Búthi előnyben részesítése nem jelentette a testvérkerület teljes mellőzését. Amikor ő is szükségesnek tartotta, engedélyezték kolozsváriak – Teleky Mihály, Juhász István, Kozma Tibor teológiai tanárok és Nagy Gyula püspök – kiutazását is. Elsőbbségét azzal is erősítette, hogy a külföldi reprezentáció során a rá nézve esetleges egyházi konkurenciát hazatérve, nem egy esetben, negatív színben tüntette fel.

Ahhoz, hogy Búthi kisajátíthassa magának a teljes egyházi képviselőt, az is kellett, hogy a Szekuritate teljes mértékben megtalálta számításait benne. Működésével egyértelműen hozzájárult a román kül- és egyházpolitika érvényesüléséhez. Az emiatt kijáró különleges figyelem meglátszik a vele

¹²⁶ Uo., 80–81. f.

¹²⁷ ACNSAS, fond SIE, 1628/4 sz. m., 251. p.; 1628/6 sz. m., 71. f. (hátsóoldal).

¹²⁸ L.: „Tisza” 1966. január 25-i jelentése, ACNSAS, 150–152. f.

kapcsolatot tartó hivatásosok részéről is. Ügynöki koordinálásában az átvételekor még a Gavriiliuc vezérőrnagy helyetteseként tevékenykedő Doicaru ezredes mellett, az évek során Haralambie Dragu, Gheorghe Moga,¹²⁹ Dumitru Tăbăcaru¹³⁰ őrnagyok, Ismail Todiriu¹³¹ és Petre Socol¹³² alezredesek játszottak kisebb-nagyobb szerepet, akik a hetvenes-nyolcvanas években tábornoiki rangban fejezték be karrierjüket, de idetartozik egy sor olyan hírszerző is – például Vasile Manolescu százados, Nicolae Chihaiia őrnagy¹³³ –, akikről semmit vagy nagyon keveset tudunk.

A teljes kommunista korszakot vizsgálva sem találni olyan egyházi személyt, aki ennyire leplezetlenül írt szintiszta magyar ügyekről. Az állambiztonsági iratokat vizsgálva az árnyalt és lényegi meglátások mellett néha virágnyelven, máskor külföldi személyiségek véleményeként a romániai magyarság javát szolgáló javaslatokat közvetített állambiztonsági megbízói felé. Bár látszólag minden Búthi ellen szól, nem lehet elmenni amellett, hogy a Romániai Református Egyházat, így vagy úgy, de visszakapcsolta a nemzetközi egyházi vérkeringésbe, és nem mellőzte az egyházi érdeket sem. Már 1962 novemberétől igyekezett külföldi ösztöndíjakat szerezni a teológusok számára, a nyugati teológiai munkák beszerzése, gyógyszerek, egyházközi segíté-

¹²⁹ Gheorghe Moga (1927–2002) a külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1956–1974 között. Altábornagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1987. július 22-én. L.: <<http://www.cnsas.ro/documente/cadrelsecuritatii/MOGA%20GHEORGHE.pdf>> (letöltve: 2017. 02. 16.). Pályafutásáról L.: személyi dossziéját, ACNSAS, Cadre MAI 000046, Dosar Personal General-Locotenent Moga Dumitru Gheorghe.

¹³⁰ Dumitru Tăbăcaru (1927–) a külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1963–1970 között. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1982. december 24-én. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrelsecuritatii/TABACARU%20DUMITRU.pdf> (letöltve: 2017. 02. 16.). Pályafutásáról L.: személyi dossziéját, ACNSAS, Cadre MAI 000077, Dosar Personal General-Maior Tăbăcaru Dumitru, továbbá TĂBĂCARU, Dumitru Iancu: *Biografie ostenită*, Paco, București, 2012.

¹³¹ Ismail Todiriu (1912–1975) karrierje a Különleges Ügyosztály (Serviciul Special de Informații) kötelékében vette kezdetét. 1954–1968 között a külföldi hírszerzés hivatásosa volt különböző beosztásokban. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1968. március 28-án. L.: <<http://www.cnsas.ro/documente/cadrelsecuritatii/TODIRIU%20ISMAIL.pdf>> (letöltve: 2017. 02. 16.).

¹³² Petre Socol (1927–1986) a külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1964–1978 között. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1982. március 16-án. L.: <<http://www.cnsas.ro/documente/cadrelsecuritatii/SOCOL%20PETRE.pdf>> (letöltve: 2017. 02. 16.).

¹³³ Chihaiia 1956 novemberében a római román nagykövetség III. titkára volt. Ekkor kísérelte meg a román fél a Ion Pacepával történő helyettesítését, ami az olasz illetékesek ellenállásán elakadt. Vö. TURCUȘ, Veronica – TURCUȘ, Șerban: *Contribuții diplomatice la biografia lui Ion Mihai Pacepa: prima tentativă de acreditare, Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj Napoca*, LIII évf., 2014, 301–310. p.

lyezések, anyagi támogatások mellett. Mind Visser't Hooft főtitkárral, mind Hellstern igazgatóval többször tárgyalt azokról a megoldásokról, amelyek a vallásügyi államtitkárság számára is elfogadhatónak bizonyulhattak.¹³⁴ 1963-tól az EVT svájci ösztöndíjat biztosított a romániai református lelkészek továbbképzésére, és ettől kezdve újra megnyílt a külföldi továbbtanulás lehetősége.¹³⁵

Egyházpolitikai képességekre vall, hogy felismerte és elfogadta a Román Ortodox Egyház partnerségéből fakadó előnyöket, és a kapcsolatfenntartás során önszántából alárendelte magát az ortodox és az általános román érdekeknek. Azért saját magát és nem az egyházát, mert egyházközi kapcsolatokban nyilvánosan szó sem lehetett alá-fölérendeltségi viszonyról, és a református egyházi elitnek az állambiztonsággal együttműködő tagjait leszámítva a hívek közössége egyértelműen nem tudhatott a sokszor pillanatnyi, inkább személyi alkuk súlyáról.

¹³⁴ ACNSAS, fond SIE, 1628/3 sz. m., 69–70. f.; 1628/6 sz. m., 38. f.

¹³⁵ ACNSAS, fond SIE, 1628/4 sz. m., 23. f.